

ZNAČAJ SOCIOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA SPROVEDENIH U SRBIJI ZA RAZVOJ SISTEMSKE PORODIČNE TEORIJE I TERAPIJE³

The Importance of Sociological Research Conducted in Serbia for The Development of Systemic Family Theory and Therapy

APSTRAKT: Cilj ovog rada je predstavljanje ideje o korišćenju domaćih socioloških studija kao edukativnog materijala za buduće sistemske porodične terapeute i građe koja može da unapredi razvoj sistemske porodične teorije i terapije u Srbiji. U radu su predstavljene studije domaćih autora koji se bave istraživanjem različitih formi porodica i porodičnih odnosa, a teza koju smo nastojali da odbranimo je da su i u nastanku i u razvoju sistemske porodične teorije i terapije sociološki uvidi imali značajno mesto, kao i da u daljem razvoju ovog psihoterapijskog modaliteta njihovi nalazi ne bi trebali biti skrajnuti. Naime, naučna evaluacija uticaja društvenih faktora na porodice i pojedince može u značajnoj meri da unapredi razvoj sistemske porodične teorije i terapije. Smatramo da je važan korak učinjen zasnivanjem predmeta Uvod u sistemska porodična teorija i terapija, na master studijama sociologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu koji je namenjen sociolozima i budućim sistemskim porodičnim terapeutima.

KLJUČNE REČI: sociološka istraživanja, sistemska porodična teorija i terapija

ABSTRACT: This paper aims to present the idea of using domestic sociological studies as educational material for future systemic family therapists and resources for systemic family theory and therapy development in Serbia. The paper presents domestic scientists studies dealing with different forms of families and family relations. The thesis we tried to defend in this paper is that in the emergence and development of systemic family theory and therapy, sociological insights have had

1 milanaljubicic@yahoo.com

2 sladjadl@yahoo.com

3 Ovaj rad je nastao kao deo istraživačkog projekta *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri* (ev. broj 179035), koje podržava Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja.

a significant place and that in the further evolution of this psychotherapy modality, their findings cannot be shortened. In the field of developing systemic family therapy theory, the scientific evaluation of the impact of social factors on families and individuals through scientific production is of considerable benefit. We believe that an important step has been made in the foundation of the course Introduction to Systemic Family Theory and Therapy, at the Master's in Sociology at the Faculty of Philosophy, the University of Belgrade, which is intended for sociologists and future systemic family therapists.

KEYWORDS: sociological research, development, system family theory and therapy

Uvod

Sistemska porodična terapija nastaje 50-tih godina XX veka, a njenim naročitim doprinosom se smatra to što objašnjenje ljudskog ponašanja pomera od individualnog ka kontekstualnoj i relacionoj perspektivi (Dalos, Drejper, 2012: 56). Iako su među utemeljivačima sistemske teorije i terapije značajno mesto zauzimali psihijatri, važnu ulogu su imali i biolozi, inženjeri, matematičari, kao i istraživači iz oblasti društvenih nauka. Zasluga potonjih je što su zajedno sa ostalima izgradili i/ili podržali ideje o porodici kao kibernetičkom sistemu, a naročit doprinos su dali u razvoju teorije komunikacije. Upravo u toj oblasti su inaugurisana i prva istraživanja u kojima su važno mesto imali *društvenjaci*. Pored studija o odlikama komunikacije u kliničkoj i opštoj populaciji, rađena su i istraživanja koja su se bavila analizom promenljivih varijabli (Dalos, Drejper, 2014: 361) u porodičnim relacijama sa ciljem da se utvrdi etiologija simptomatskog ponašanja. Pored toga, praktičari u ovoj oblasti su istraživali karakteristike porodica u kojima se pojavljuju sasvim određeni oblici simptomatskog ponašanja, kakvi su shizofrenija, anoreksija, ili na primer neki psihosomatski poremećaji. Cilj je bio da se dođe do odgovora na pitanje koji je tip tretmana najadekvatniji. No, kako je velik broj istraživača – praktičara zaključke izvodio samo na osnovu uzorka porodica u kojima je prisutan simptom, i kako su se dobrim delom oslanjali i na studije slučaja, ova su istraživanja neretko bila na meti kritika zbog svojih metodoloških nedostataka. Neki od kritičara su išli toliko daleko da su smatrali da istraživanja nužno remete porodičnu dinamiku, i da ih ne treba sprovesti jer ugrožavaju proces terapije. Pobedu je ipak odnela druga, daleko umerenija struja – istraživanja u oblasti kliničke prakse su prepoznata kao suštinski deo evaluacije terapije. Danas se na ovom polju otišlo korak dalje – ne nužno u korist razvoja sistemske teorije i terapije. Reč je o tome da se pred porodičnu terapiju stavlja zadatak da bude na dokazima zasnovana. To zapravo znači da su u zemljama sa razvijenom psihoterapijskom kulturom i zakonski regulisanom praksom, terapeuti uslovljeni logikom tržišta: finansirati se mogu samo oni terapijski modaliteti koji su dokazano efikasni. Taj uslov je porodične terapeute usmerilo prvenstveno ka istraživanju kliničke populacije. No, ovakvo nastojanje koje je proizvod ekonomske logike, nije saglasno sa osnovnim postulatima sistemske porodične teorije i terapije. Među njima za naše

izlaganje je posebno značajan onaj koji porodični sistem posmatra kao deo šireg društvenog miljea i prihvata da sve što se dešava u makrosistemu ima potencijal da utiče na porodičnu funkcionalnost. Drugim rečima, razvoj sistemske teorije i terapije se ne može zasnivati isključivo na evaluativnim studijama. Da bi se dalje razvijala opšta sistemska teorija, neophodno je preduzeti istraživanja koja će u tumačenju svojih nalaza uvažavati i obeležja društvenog konteksta.

Naša je teza da sociološka istraživanja imaju potencijal da obogate porodičnu teoriju. Drugim rečima, teoretičar i terepeut sistemske porodične orijentacije bi morao da obogati svoja saznanja o delovanju društvenih faktora na porodično funkcinisanje, kako bi mogao da izvodi pretpostavku o makrosistemskim činiocima koji vrše uticaj na porodični sistem, te da ta svoja saznanja primeni u praksi. Smatramo da bi ovakvo empirijsko ukotvljenje porodične teorije i terapije bilo posebno važno izvesti u našim društvenim uslovima setingu i to zbog nekoliko razloga. Mi ćemo navesti dva razloga koja su za naše izlaganje posebno bitna. Prvi je taj što domaća istraživanja u oblasti evaluacije sistemske porodične teorije i terapije daleko zaostaju iza relativno razvijene prakse koju sporovode sve brojniji terapeuti. Drugi razlog se odnosi na činjenicu da upravo sociolozi sagledavaju i mere uticaj brzih i ekstremnih promena u domaćem društvenom kontekstu ne samo na strukturu i sastav porodica, već i na njihovu funkcionalnost, pojavu mentalnih, i bolesti zavisnosti, nasilja i drugih vidova simptomatskog ponašanja.

Do sada rečeno dovodi nas do cilja izlaganja. Naša namera je da ponudimo argumente koji će govoriti u prilog tezi da sociološke istraživačke studije mogu značajno da doprinesu razvoju sistemske porodične teorije i terapije. Ne treba posebno isticati da bi dobit od konsultovanja socioloških saznanja u ovoj oblasti imali kako terapeuti, tako i sami klijenti, budući da empirijski nalazi daju neophodan okvir za prepoznavanje, procenjivanje, razmišljanje i iznošenje hipoteza o funkcijama simptomatskog ponašanja u porodicama u sistemske porodičnoj terapiji (Dragišić Labaš, 2014). Našu tezu smo nastojali dokazati u dva koraka. U prvom smo dali prikaz nalaza socioloških istraživanja koji detektuju kako su društvene promene uticale na porodice, počev od porodičnih vrednosnih orijentacija, kreiranja novih porodičnih formi, roditeljstva, očinstva, detinjstva, te na društveni, i konsekvantno, porodični život mladih. Da bismo ilustrovali kako sociološka istraživanja mogu da obogate teoriju i praksu porodične terapije, predstavili smo samo jedan broj nalaza naučnih radova i studija. U drugom koraku smo se osvrnuli na one sociološke studije, od kojih neke polaze od konceptualnog okvira sistemske porodične teorije i terapije, a u kojima su se autori bavili pitanjima koje pokriva tzv. socijalna patologija.

Evo šta smatramo da bi moglo biti od koristi porodičnim terapeutima.

Istraživanja porodice i mladih u kontekstu društvenih promena

Da sociologija može da da koristan uvid u promene koje se dešavaju na polju porodičnog života, pokazuju domaće studije rađene početkom devedesetih godina XX veka koje su obeležene izrazitim socijalnim potresima.

Istraživači u ovoj oblasti su već tada primetili usporenu modernizaciju porodice i braka (blokiranu transformaciju) (Bobić, 2003; Milić, 2009; Milić, 2010; Blagojević, 2002, Ažin, 2006 prema: Bobić, 2010). Oni pronalaze da su procesi depatrijarhalizacije i detradicionalizacije, započeti u drugoj polovini XX veka, zaustavljeni početkom devedesetih. Društveni potresi su usloveli ponovno vraćanje starih obrazaca porodičnog života, a povratak mladih u porodicu porekla ili ostajanje uz roditelje po ulasku u brak i stvaranjem višegeneracijskih porodica zbog nepovoljnih društvenih okolnosti, rezultirao je poremećenim interakcijama, porastom konflikata, promenjenih uloga koje nalaže zajednički život (Milić, 2009).

Da promene društvenog konteksta imaju značajan uticaj na porodično funkcionisanje, potvrđuju istraživanja koja su rađena dvadesetak godina kasnije. Blagojević Hugson (2017) tako registruje promene u partnerskim odnosima. Ona nalazi da je autoritet žena na mikro nivou ojačao i da sada parovi češće zajedno donose odluke o većim ulaganjima u domaćinstvu u odnosu na početak drugog milenijuma, kada je takve odluke najčešće donosio muškarac. Dalje, njeno istraživanje je pokazalo da je način donošenja odluka posredovan obrazovnim statusom žena. One koje su niže obrazovane, odluke u većini prepuštaju svojim partnerima, dok je egalitarnost u tom pogledu izraženija ukoliko je žena obrazovanija. No, i za jedne i za druge ispitanice je zajedničko to da u domaćinstvu i dalje obavljaju tradicionalne ženske poslove, dok čak dve trećine ispitanih muškaraca ove obaveze ispunjava tek retko ili uopšte ne. Nađene su i značajne razlike u pogledu stepena zadovoljstva razumevanjem i podrškom koju dobijaju od partnera: u tom su pogledu daleko zadovoljniji muškarci, nego žene. Posebno je važan nalaz da mikro-matrijarhat "postepeno jenjava" ...dok izranja i stabilizuje se ideja da i roditelji imaju prava na sopstveni život"⁴ (Isto, 96).

Ove značajne promene porodičnih odnosa su se desile u relativno kratkom vremenskom periodu, i nema sumnje da su posredovane makrosistemskim okolnostima, ali valja reći da nisu jedine. O tome opet svedoče sociološke studije. Sociolozi su naime, zabeležili i pojavu novih porodičnih formi u domaćem kontekstu. Kada je reč o savremenim porodičnim formama (kohabitacije i LAT unije), njihovo je prisustvo i karakteristike opisala Bobić (2003) u studiji *Brak ili/i partnerstvo, demografsko sociološka studija*. Autorka je pronašla da su rodne uloge i interakcija partnera i u ovim porodičnim formama u znatnoj meri tradicionalni. Majka brine o deci, dok otac obezbeđuje porodicu. Žena se prilagođava muškarcu, sukobi se izbegavaju, pregovaranja nema, dok se poslovi u domaćinstvu smatraju zajedničkim. Uočena je i nedovoljna zainteresovanost za seksualnost i posvećenost razgovoru i analizi emocija.

Pored toga, sociolozi su uočili i porast broja jednoroditeljskih porodica, a jedna od prvih socioloških studija⁵ koja se njima bavila je uočila da su one tek izuzetno pokazatelj modernizacijskih tokova. Nađeno je da su vanbračne

4 Žrtveni mikromatrijarhat podrazumeva da se roditelji, i to prvenstveno majka, treba da žrtvuju za svoju decu (Isto, 96).

5 Uzorkom je obuhvaćeno 855 ispitanika iz Centralne Srbije, Vojvodine i Beograda, i to 328 razvedenih, 255 obudovelih i 272 nevenčanih (Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014: 39).

jednoroditeljske i postrazvodne porodice retko izraz alternativnog životnog stila, a više posledica nestabilnih partnerskih veza i *slučajnosti* (Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014: 216). Pored toga, utvrđeno je i da se ove porodice češće u odnosu na dvoroditeljske suočavaju sa materijalnim i stambenim problemima, da se ne mogu osloniti na servise formalne podrške, da roditelji – a najčešće je reč o majkama, imaju niske zarade. Autori su se bavili i jednim, za porodične terapeute važnim segmentom funkcionisanja jednoroditeljskih porodica – njihovim vrednosnim orijentacijama. Istraživanje je pokazalo se da se porodice obudovelih pomeraju ka tradicionalnim, a porodice razvedenih roditelja i nevenčanih majki ka modernijim vrednosnim uverenjima.

Odnos između starih roditelja i njihove odrasle dece je istraživala Dragišić Labaš (2016). Ovu relaciju ona je nazvala ostvarenje *bliskosti na daljinu*⁶. Pronašla je da je ovakav odnos željen, ali ostvaren samo kod jednog, malog broja ispitanika – roditelja. Veća očekivanja od svojih potomaka su imali očevi, nego majke, a čak polovina njih je pre birala da ode u dom, nego da opterećuje svoju decu brigom o sebi.

Sociolozi su otvorili i teme očinstva i uloge očeva u porodicama. Pionirska studija te vrste je *Novo očinstvo u Srbiji*⁷ (Stanojević 2018). Analizirajući porodičnu dinamiku autor je došao do zaključka da spremnost očeva da se uključe u brigu o deci i u obaveze u domaćinstvu, ide ruku pod ruku sa stepenom intimnosti između partnera. Nađeno je i da se oko dece ređe angažuju očevi koji su tradicionalniji, oni koji žive u proširenoj porodici, te oni koji imaju veći broj potomaka.

Istraživanje uticaja makrosistema na porodicu svoj poseban izraz dobija u studijama o mladima. Jedna od takvih je i studija *Mladi naša sadašnjost* (Tomanović i saradnici, 2012). Rađena je na reprezentativnom uzorku od 1.627 ispitanika i obuhvatila je niz tema važnih za formiranje socijalnih biografija mladih u Srbiji. Društveni milje u kojem žive mladi ljudi u Srbiji je prepoznat kao milje sa obiljem rizika (Stanojević, 2012). Potvrđeno je da su mladi jedna od najugroženijih društvenih kategorija (Mojić, 2012). Poređenjem rezultata ovog istraživanja sa devet godina ranije sprovedenim (Tomanović, Ignjatović, 2004), uočeno je da je značajan broj mladih i dalje finansijski i stambeno zavisani od roditelja, kao i da je retraditionalizacija u stambenim strategijama (život sa roditeljima u proširenoj porodici) zapravo iznuđeno rešenje (Mojić, 2012). Zbog odsustva mera državne podrške, za mlade ljude roditeljski materijalni i socijalni resursi predstavljaju najznačajnije izvore podrške, na koje se oni oslanjaju čak i kada se zaposle (Tomanović, 2012).

6 Da bi se odnos *bliskost na daljinu* ostvario potrebno je posedovanje ekonomskih, društvenih i ličnih resursa. U pitanju je stambena, finansijska i funkcionalna samostalnost (sa ili bez pomoći savremene tehnologije namenjene starijima), izgrađena *balansirana* bliskost, stav o odvojenom življenju kao dobrobiti za obe strane (roditelje i decu), uz veći angažman socijalnih, medicinskih i obrazovnih institucija u razvijenim društvima, a posebno društvima u tranziciji (Dragišić Labaš, 2016).

7 Kvantitativna analiza je rađena na uzorku od 570 očeva, dok su za potrebe kvalitativne izdvojeni razgovori sa 45 ispitanika. Koncept novog očinstva se posmatra kroz prakse koje opisuju: visok nivo uključenosti u brigu o deci; vrednosti i prakse rodne ravnopravnosti i razvijen roditeljski identitet muškarca.

Dragišić Labaš i Ljubičić i u većini svojih istraživačkih studija koriste koncepte sistemske porodične teorije i terapije. Dragišić Labaš (2012a) je primenjujući ovakav teorijski okvir prepoznala dva tipa porodica u kojima žive mladi u Srbiji, kao i direktnu povezanost između karakteristika porodica društvenih faktora i strategija koje oni koriste da bi izgradili svoju socijalnu biografiju. Naime, pokazalo se da porodični odnosi i društveni faktori imaju izuzetan uticaj na spremnost mladih ljudi da iskorače u novu životnu fazu, a nedostatak sistemske podrške u slučaju mladih iz *podstičućih porodica*⁸, za efekat ima stagnaciju u tom pogledu. Oni iz nepodstičućih su bili pod značajnim uplivom porodične dinamike i sigurno je, i nepovoljnih društvenih uslova. Druga autorka (Ljubičić, 2012) je okvir porodične teorije primenila u interpretaciji nalaza o subjektivnoj dimenziji odraslosti. Našla je da dosegnuta spolja vidljiva tranzicija, merena pomoću tzv. objektivnih pokazatelja, ne ide ruku pod ruku sa samopercepcijom svog mesta na tom putu. Pokazalo se naime, da važnu ulogu u poimanju sebe kao (ne)odraslog imaju kako objektivno prisutna društvena ograničenja koja stoje pred mladim ljudima, tako i obeležja porodice. Vredi pomenuti da su mladi čije su porodice egzistencijalno ugroženije skloniji ka umrežavanju, dok su njihovi vršnjaci iz bolje stojećih porodica orijentisaniji ka individualizaciji.

Kako navedeni nalazi mogu biti korisni za razvoj sistemske porodične teorije i terapije u domaćem kontekstu? Nema sumnje da poznavanje socioloških studija o porodici i partnerstvu, o roditeljima i o mladim ljudima, daje solidnu osnovu za proveru i nadgradnju osnovnih postulata sistemske teorije i terapije. Saznanje o pojavi mnoštva novih porodičnih formi, o karakteristikama odnosa između partnera, roditelja i dece, i uticaju porodične strukture i ukupnog društvenog konteksta na porodične odnose je od ključne važnosti, kako za teoretičara, tako i za praktičara. Terapeuti, posebno oni koji pripadaju sistemskom modalitetu, treba da razumeju društveni i kulturni kontekst u kojima njihovi klijenti žive. Na primer, kada rade sa mladima, bolje će razumeti uzroke njihovog nezadovoljstva, probleme u odnosima sa roditeljima, siblingom, u partnerstvu ili porodici opredeljenja, ukoliko u terapiji uvažavaju saznanja socioloških istraživanja. Kada je reč o mladima, nema nikakve sumnje da ih strukturne prepreke uvode u zavisnost od roditelja kojoj se ne vidi kraj. Dalje, sigurno je da je za terapeuta veoma značajno saznanje do kojeg dolaze sociolozi u svojim studijama da emancipaciju žena nije pratila emancipacija muškaraca, naročito kada koristi tehniku davanja terapijskih zadataka. Valja naime znati da uvođenje ravnopravnije podele obaveza i promena uloga u porodici (među partnerima i među decom različitog pola) u slučaju porodica u kojima se neguju tradicionalne vrednosti, mogu da stvore otpor nekih članova porodice i zaustave terapijski proces. Svakako, valja pomenuti i to da na rad u terapiji utiču i vrednosti koje zastupa sam terapeut, npr. koji tip porodice on smatra „vrednijim,“ ili „boljim“. Takvo vrednosno rasuđivanje predstavlja jednu od zamki koje stoje pred terapeutom koji je izašao iz pozicije vrednosne neutralnosti.

---

8 Podstičućim, autorka je smatrala one porodice koje svoje potomke usmeravaju ka postignuću, profesionalnom uspehu, nezavisnosti, samostalnosti, odgovornosti. Nasuprot njima stoje nepodstičuće.

Sociološka istraživanja tzv. socijalno patoloških pojava i njihov značaj za sistemske porodične teorije i terapije

Do sada izvedene sociološke studije u kojima se razmatraju teme iz socijalne patologije, detektuju važne, i od makrosistemskih okolnosti zavisne promene u fenomenologiji, a delom i etiologiji društveno upadljivog ponašanja. Ova je povezanost najiscrpnije istražena u slučaju (zlo)upotrebe alkohola, a pored rečene teme sociolozi su se bavili i istraživanjem veze između upotrebe psihoaktivnih supstanci i nasilja. Daleko ređe, u fokusu socioloških istraživanja su osobe sa mentalnim poremećajima i maloletni delinkventi, ali se i tada u razumevanje ovih fenomena uvodi kako makrosistemski, tako i porodični kontekst.

Kada je reč o našoj zemlji, nađeno je da je ekscesivno pijenje sve učestalije. Posebno zabrinjava što je među konzumentima sve veći broj mladih (Ministarstvo zdravlja RS, 2013 prema Dragišić Labaš, 2017). Na primer, istraživanje rađeno na reprezentativnom uzorku ispitanika je potvrdilo da 45.2% mladih (17–35) uzima alkohol bar jednom nedeljno, a oko 15% više puta nedeljno (Tomanović, Stanojević, 2015: 65). Pronađeno je da se među konzumentima nalazi veći broj devojaka u odnosu na mladiće (Dragišić Labaš, 2012b), kao uostalom i to da učestalija upotreba alkohola ide ruku pod ruku sa višim obrazovanjem konzumenata i njihovih roditelja (Tomanović, Stanojević, 2015: 65). Od naročitog značaja je nastojanje autora da u interpretaciji nalaza ne zaobiđu društveni kontekst. U svojim studijama Dragišić Labaš (2012b, 2014, 2015a, 2019a) ne samo da prepoznaje nove obrasce ili kulture pijenja, već ovo *postmoderno pijenje* mladih dovodi u neposrednu vezu sa društvenim miljeom u kojem žive. Iz njene perspektive gledano, visok stepen otuđenja, hedonizam i potrošačka ideologija karakteristični za sva postmoderna društva, uključujući i naše, predstavljaju važne činioce koji mlade ljude usmeravaju ka konzumaciji i zloupotrebi psihoaktivnih supstanci (Dragišić Labaš, 2017, Dragišić Labaš, Ljubičić, 2018).

Kada je reč o nasilju u porodici, valja kazati da sistemski porodični teoretičari nerado otvaraju ovo pitanje. Razloga je mnogo, a jedan od njih je svakako posredovan javnim diskursom o porodičnom nasilju po kojemu žrtve ne mogu biti odgovorne za viktimizaciju (Ljubičić, Dragišić Labaš, 2016). Ovo pitanje se retko kad tretira i u sociološkim studijama, ali iz njih saznajemo vredne podatke o obimu viktimizacije nasiljem u porodici, obeležjima žrtava, te faktorima rizika. Kada je reč o potonjem, Babović, Ginić i Vuković (2010) su kao rizične prepoznali sledeće faktore: nizak socio-ekonomski položaj, ekonomsku zavisnost žena i vrednosne orijentacije partnera, kao i zavisnost od alkohola i droga, te učešće u ratovima 1990ih nekog od članova porodice.

I Dragišić Labaš (2019b) do sličnih nalaza u svojoj studiji o viktimizaciji žena u porodicama u kojima je prisutan problem sa alkoholom. Za žene koje dolaze iz ovih porodica karakteristična je nepovoljnija materijalna situaciju, kao i viši stepen nezaposlenosti i niže obrazovanje u odnosu na ispitanice iz porodica čiji partneri nemaju problem sa alkoholom. Uočena je i krucijalna razlika između

muškaraca i žena koji konzumiraju alkohol. Prvi⁹ pod dejstvom supstance češće postaju nasilnici, a žene, žrtve (Dragišić Labaš, 2015b).

Uz ove, po svom karakteru kvantitativne studije, Ljubičić i Dragišić Labaš (2016) su ponudile i kvalitativan uvid u vezu između upotrebe alkohola i nasilja. Baveći se analizom triju studija slučaja, autorke su primenile osnovne postulate sistemske porodične teorije i terapije i pokazale da nasilje predstavlja specifičan način komunikacije na koji uslovno rečeno pristaju i žrtve i nasilnici, rukovodeći se sekundarnim dobitima.

Pored toga, jedan broj sociologa je skrenuo pažnju na, u domaćoj sociologiji dugo zaboravljenu temu – maloletničku delinkvenciju. Studija Ljubičićeve (2011), u kojoj se ona bavi istraživanjem obeležja porodica maloletnih delinkvenata, je posebno važna u kontekstu našeg izlaganja, jer autorka polazi od konceptulanog okvira sistemske porodične teorije i terapije, da bi objasnila uzroke delinkventnog ponašanja. Ona nalazi da su porodice delinkvenata češće disfunkcionalne, opterećene nasiljem između roditelja i alkoholizmom, te specifičnim obrascima komunikacije i disfunkcionalnim vaspitnim praksama, ali i egzistencijalnom iznudicom, i rečeno prepoznaje kao etiološke faktore društveno neprihvatljivog ponašanja mladih (Ljubičić, 2011).

Domaća sociološka istraživanja koje se bave istraživanjem stavova prema mentalno obolelima i zavisnicima, te njihovom diskriminacijom, a posebno ona o porodičnim relacijama osoba obolelih od mentalnih poremećaja su iznimno retka. Značaj istraživanja ove vrste za razvoj sistemske teorije i terapije ne treba posebno naglašavati. Prvi tip studija razotkriva uobičajene matrice razmišljanja o mentalno obolelim osobama. Stigma, i posledična samostigma predstavljaju ograničavajuće činioce u tretmanu osoba koje imaju problema sa mentalnim zdravljem, te saznanje o stepenu raširenosti diskriminacije u odnosu na obolele mora da bude ne samo sastavni deo strategije zaštite mentalnog zdravlja, već i značajan segment psihoterapijskog rada. Drugi tip studija, naročito ukoliko polazi od postulata sistemske teorije, može da ukaže kako na karakteristike porodičnih odnosa, tako i da istraži kako makrosistemske okolnosti, uključujući i neizbežnu stigm, koju zbog bolesti nose i oboleli i članovi njegove porodica, oblikuju i porodičnu atmosferu i dinamiku između članova. Konačno, takve sistemske konstelacije negativno utiču na mogućnost obolelog da se osamostali i ne zavisi od svoje porodice. Zapravo mogli bismo reći da ove ljude mnogo više od obolenja, ograničavaju negativni stereotipi i diskriminacija (Dragišić Labaš, 2019b).

---

9 U Srbiji (u tretmanu porodičnom terapijom alkoholizma) dobijali smo odgovore klijenata, čija dela nisu prijavljena, a vršili su nasilje u porodici. Najčešći odgovori mogu se svrstati u: *opravdavanje/objašnjenje* uz prebacivanje krivice na alkohol i druge – „nisam znao šta radim u pijanom stanju“, „nisam ja kriv nego alkohol, da sam bio trezan to ne bih radio“, „isprovocirali su me, a vide da sam pijan“; *kajanje* – „zaista mi je žao“, „osećam se loše“, „stidim se“, „ne mogu da zaboravim i to me muči“; *minimiziranje* – „jesam ali je to bilo onako samo šamar“, „ma slučajno sam je gurnuo, nisam hteo“, „hteo sam samo da pripretim pa mi se omaklo“, „nije to ništa i mene su roditelji tukli ko magarca“; *nesećanje* – „ničega se ne sećam, posle su mi pričali“, „samo se sećam kao da sam nešto vikao, a da sam udario ne“, „kad se napijem ne pamtim šta radim“, itd. (Dragišić Labaš, 2012b).

Kada je reč o istraživanjima stigme u odnosu na mentalno obolele osobe, valja kazati da su ona veoma retka. To svakako ima veze i sa time što se neznatan broj domaćih sociologa bavi Sociologijom mentalnih poremećaja, sa činjenicom da su sociolozi ovu temu *prepustili* psihijatrima, kao i da je ona čak i u psihijatriji marginalizovana. Mi smo pronašli tri sociološke studije u kojima su istraživani stavovi prema mentalno obolelima. Prva je rađena tokom 80-tih godina XX veka na uzorku ispitanika – građana Beograda. Nalaz do kojeg su tada došli Popović i saradnici (1988) docnije su potvrdili Ljubičić, Dragišić Labaš i Nastasić (2013) na uzorku studenata.¹⁰ Oba istraživanja govore u prilog prisustva negativnih stavova prema mentalno obolelima.

Posebno valja istaći skorije istraživanje Dragišić Labaš (2019b), u kojoj je autorka analizirala kako mentalno oboleli doživljavaju uobičajeno svrstavanje u određene kategorije (mentalno poremećen, psihički oboleo, psihijatrijski pacijent ili psihijatrijski bolesnik) i podvođenje pod značenja koje ove kategorije nose (opasan, drugačiji, nepredvidljiv). Nađeno je i da umesto uobičajenih imenovanja, mentalno obolele osobe preferiraju ona politički korektnija (npr. korisnik usluga dnevne bolnice, korisnik psihoterapijskih i psihijatrijskih i usluga, uspešni apstinent od alkohola).

Drugi tip studija u kojima je obuhvaćen uzorak kliničke populacije je još ređi. Razloge, osim gore pomenutih, treba tražiti i u činjenici da sociolozi retko kad imaju pristup kliničkoj populaciji, naročito stoga što su skrajnuti iz institucija za zaštitu mentalnog zdravlja. Prva takva, i za sada jedina nama poznata sociološka studija o porodicama sa članom obolelim od shizofrenije (Ljubičić, 2005) u Srbiji, rečito govori u prilog tezi da sociološka saznanja mogu biti od koristi sistemske porodičnoj teoriji i praksi. Autorka polazi od koncepata sistemske porodične teorije koju primenjuje u kreiranju istraživačkog instrumenta, tako i pri intepretaciji rezultata, ne gubeći iz vida makrosistemski kontekst. Pokazaće se da on deluje ograničavajuće, kako na članove porodice, tako i na obolelog. Naime, egzistencijalna iznudica dodatno opterećuje već visoko disfunkcionalne relacije, kako unutar bračne dijade, tako i između roditelja i dece.

Umesto zaključka

U dosadašnjem izlaganju na uvid su dati nalazi socioloških istraživanja koja se u najopštijem smislu bave istraživanjima porodice, sa ciljem da se argumentuje teza da se u daljem razvoju teorije i prakse, sistemski porodični terapeuti bi trebali oslanjati i na rezultate socioloških studija. Nije reč samo o tradiciji koja stoji u osnovi razvoja sistemske porodične teorije i terapije, a koju su svojim delovanjem u značajnom meri opredelili *društvenjaci*, kreirajući zajedno sa poslenicima iz oblasti psihijatrije i prirodnih nauka ključne koncepte i osmišljavajući metode evaluacije ovog psihoterapijskog metoda, nego i o činjenici da su upravo naučnici iz društvenih oblasti, a među njima posebno sociolozi, teoretičare i praktičare učinili senzitivnijim na spoznaju da makrosistemsko okruženje u značajnoj

¹⁰ Nalazi studija su poredivi, jer je u docnije rađenoj korišćen tek donekle modifikovan upitnik.

meri utiče na odlike porodične funkcionalnosti. Uz to sociolozi su među prvima detektovali i nove porodične forme, promene u kvalitetu porodičnih relacija, vrednosti i uloga. Uz to oni nisu samo opisivali fenomene, već su razotkrivali promene u njihovoj fenomenologiji i etiologiji i kritički se osvrtnali na kontekst u kojem ove pojave nastaju i menjaju se.

Kako do sada kazano može pomoći razvoju sistemske porodične teorije i terapije? Stava smo da nalazi socioloških studija sistemčarima mogu da budu od koristi zbog nekoliko razloga. Prvi se odnosi na dobit koju u svom radu može imati kulturološki i društveno senzitivni sistemčar. Ukoliko je upoznat sa karakteristikama društvenog miljea i njegovim uticajem na porodične promene, praktičar može da koriguje postojeće ili osmišljava nove intervencije prilagođene kako konkretnoj porodici, tako i društvenoj stvarnosti u kojoj porodica živi. S druge strane, teoretičar u ovoj oblasti će moći da koncepte koje razvija uskladi sa naučno potvrđenim saznanjem da vanbračne jednoroditeljske porodice nisu izraz modernosti, već pre svega sistemske nebrige.

Ko može od rečenog imati koristi?

Primarno klijenti, potom praktičari i teoretičari, sistemska porodična teorija i praksa, a dugoročno gledano i društvo u celini. Naime, ukoliko pođemo od teze da je zdravlje nacije vrhunski kapital, rad na ljudskim problemima koji ugrožavaju blagostanje i pojedinca i nacije, trebalo bi da bude društveni prioritet. Jedan od načina da se postigne stanje zdravlja, pored inaugurisanja i praktične primene socijalnih politika kojima se ojačava porodica i pojedinac, jeste i psihoterapija. U našoj zemlji ona je zakonski neprepoznata i neregulisana delatnost, no to ne utiče na smanjenje interesovanja za edukaciju u različitim modalitetima. Među njima i za sistemsku porodičnu psihoterapiju, čiju efikasnost potvrđuju strane evaluacione studije. No, kada je reč o domaćim autorioma i psihoterapeutima, ima malo podataka o uspešnosti bilo kog terapijskog modaliteta, jer se evaluacione studije retko kad sprovode. To nesumnjivo utiče na kvalitet isporučivanja usluga, kojeg dodatno kompromituje i činjenica da nema zakonskog okvira koji bi regulisao pitanje dobre i etične prakse.

Naš je stav da u cilju svog daljeg razvoja, sistemska porodična teorija i terapija na domaćem tlu, mora da se snažnije poveže sa sociologijom, budući da u ovom trenutku isključivo sociološka istraživanja nude kulturološki senzitivne i specifične uvide u aktuelne porodične promene.

Na kraju, podsetićemo da je jedan od koraka koji je učinjen u pravcu akademskog ojačavanja domaće sistemske porodične teorije i terapije, a koja se u velikoj meri oslanja na domete stranih istraživanja i teorijskih koncepata, zasnivanje predmeta Uvod u sistemsku porodičnu teoriju i terapiju na master studijama Filozofskog fakulteta u Beogradu. Predavačice – obe sociološkinje i sistemske porodične teoretičarke i praktičarke, nastoje da studente sociologije master studija upoznaju sa ključnim konceptima sistemske porodične teorije, a pored toga i da ih upute na značaj istraživanja u ovoj oblasti i podstaknu ih na takav korak. Na pitanje zbog čega je to važno već je delom odgovoreno. Dužni smo drugi deo odgovora. Reč je o tome da su sociolozi prepoznati kao adekvatni kandidati za edukaciju iz oblasti sistemske porodične teorije i terapije, i da se sve

veći broj naših studenata opredeljuje da svoj lični i profesionalni rast i razvoj usmeri u ovom pravcu. Zbog toga je neophodno raditi na senzitivizaciji visoko motivisanih mladih ljudi da u svom budućem radu ne prenebregavaju makrosistemski kontekst i da na taj način otvore nov prostor za razvoj sistemske teorije.

Literatura

- Babović, Marija, Ginić, Katarina, Vuković, Olivera. (2010). *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*. SZRN, Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.
- Blagojević Hughson, Marina. (2017). *Muškarci u Srbiji – Druga strana rodne ne/ ravnopravnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Bobić, Mirjana. (2003). *Brak ili/i partnerstvo, demografsko sociološka studija*, Beograd: ISI FF.
- Bobić, Mirjana. (2010). Partnerstvo kao porodični podsistem, u: Milić, Anđelka., Tomanović, Smiljka, Ljubičić, Milana, Sekulić, Nada, Bobić, Mirjana, Miletić-Stepanović, Vesna, Stanojević, Dragan. *Vreme porodica. Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Dalos, Ros, Drejper, Rudi. (2014). *Sistemska porodična psihoterapija: teorija i praksa*, Beograd: Psihopolis.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2012a). Uticaj porodičnog i društvenog konteksta na formiranje socijalnih biografija mladih, u: Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan, Jarić, Isidora, Mojić, Dušan, Dragišić Labaš, Slađana Ljubičić, Milana, Živadinović, Ivana. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Čigoja štampa.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2012b). *Alkoholizam u porodici i porodica u alkoholizmu*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Čigoja.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2014a). Rođenje deteta i kriza partnerstva: prikaz slučaja i partnerska terapija”. *Sociologija*, Vol. LVI, No 4: 474–494.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2014). Kulture ne/pijenja kroz sličnosti i razlike stavova, rituala i obrazaca. *Sociološki pregled*, vol. XLIVIII, No 1: 105–129.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2015a). Uticaj društvenih i porodičnih faktora u srpskom post-socijalističkom društvu na zloupotrebu i zavisnost od alkohola, u: Popović, Vojin. Lilić, Vojin. (prir). *Zbornik radova sa 28 Simpozijuma o bolestima zavisnosti*. Beograd: Zajednica klubova lečenih alkoholičara Srbije.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2015b). Nasilje u porodici i upotreba alkohola: mere obaveznog lečenja i prikaz slučaja”. *Sociologija*, Vol LVII, No 2: 259–273.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2016). Stariji roditelji i odrasla deca: tradicionalan odnos ili bliskost na daljinu?”. *Sociologija*, Vol. LVII, posebno izdanje, 287–305.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2017). Nova kultura upotrebe alkohola: *binge drinking* – “konzumacija umesto komunikacije” (prikaz slučaja). *Kultura*, 157: 67–84.
- Dragišić Labaš, Slađana, Ljubičić, Milana. (2018). Visoko rizične grupe za zloupotrebu alkohola u Srbiji: “postmoderno pijenje”. u: Čekerevac, Ana,

- Vujošević, Aleksandar. (ur). *Postmodernizam, graničnost i zavisnost*. Beograd: Zajednica klubova lečenih alkoholičara Srbije.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2019a). Partnersko nasilje, tradicionalni stavovi i upotreba alkohola u Srbiji, *Crimen*, 10, 2: 109–121.
- Dragišić Labaš, Slađana. (2019b). Mišljenje korisnika psihijatrijskih usluga o slici kakvu ostavljaju na druge i terminima koji ih stigmatizuju: razmatranje doživljene stigme i predloga za promenu termina, *Sociološki pregled*, 53, 1: 100–135.
- Ljubičić, Milana. (2005). Porodična (dis)funkcionalnost i mentalno zdravlje – prikaz atmosfere, emocionalnih odnosa i komunikacijskih obrazaca u porodicama shizofrenih bolesnika. *Sociologija*, God. 47, no. 1: 67–92.
- Ljubičić, Milana. (2011). *Porodica i delinkvencija*, Beograd: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja.
- Ljubičić Milana. 2012. Psihološka separacija mladih: prilog konstrukciji integrativnog modela odrastanja. u: Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan, Jarić, Isidora, Mojić, Dušan, Dragišić Labaš, Slađana Ljubičić, Milana, Živadinović, Ivana. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Čigoja štampa.
- Ljubičić, Milana, Dragišić Labaš, Slađana (2016). Nasilje među partnerima i (zlo)upotreba alkohola: tri studije slučaja. u: Čekerevac, Ana, Vujošević, Aleksandar. (ur). *Farmakoterapija bolesti zavisnosti: kritički aspekti*. Beograd: Zajednica klubova lečenih alkoholičara Srbije.
- Ljubičić Milana, Dragišić Labaš, Slađana Nastasić, Petar. (2013). Student's attitudes on person suffering from psychological malfunctions: addition to stereotype research. *Alcoholism*, god. 49, no. 2: 85–100.
- Milić, Anđelka. (2009). Osvrt na rezultate anketnih istraživanja porodica i domaćinstava u Institutu za sociološka istraživanja u poslednjih 20 godina. u: Milić Anđelka, Tomanović Smiljka. (ur.). *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISI FF.
- Milić, Anđelka. (2010). Porodica i izazovi globalne transformacije, u: Milić, Anđelka, Tomanović, Smiljka, Ljubičić, Milana, Sekulić, Nada, Bobić, Mirjana, Miletić-Stepanović, Vesna, Stanojević, Dragan. *Vreme porodica, Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mojić, Dušan. 2012. Obrazovani i nezaposleni: oblikovanje radnih biografija mladih. u: Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan, Jarić, Isidora, Mojić, Dušan, Dragišić Labaš, Slađana Ljubičić, Milana, Živadinović, Ivana. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*.
- Popović Milan, Opalić Petar, Kuzmanović Bora, Đukanović Borislav, Marković Milan. (1988). *Mi i oni drugačiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Stanojević, Dragan. 2012. Obeležja društvenog položaja mladih. u: Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan, Jarić, Isidora, Mojić, Dušan, Dragišić Labaš, Slađana Ljubičić, Milana, Živadinović, Ivana. *Mladi – naša sadašnjost*.

Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Čigoja štampa.

Stanojević, Dragan. (2018). *Novo očinstvo u Srbiji. Sociološka studija o praksama i identitetima roditelja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, JP Službeni glasnik.

Tomanović, Smiljka, Ignjatović, Suzana. (2004). Mladi u tranziciji: između porodice porekla i porodice opredeljenja, u: Mihailović, Srećko. (ur.). *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa.

Tomanović, Smiljka, Ljubičić, Milana, Stanojević, Dragan. 2012. *Jednoroditeljske porodice u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa.

Tomanović, Smiljka. 2012. Od omladine do socijalnih biografija mladih u postsocijalističkoj transformaciji društva Srbije: konceptualni i kontekstualni okvir istraživanja. u: Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan, Jarić, Isidora, Mojić, Dušan, Dragišić Labaš, Slađana Ljubičić, Milana, Živadinović, Ivana. (2012b). *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Institut za sociološka istraživanja i Čigoja štampa.

Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan. (2015). *Mladi u Srbiji: stanja, opažanja, verovanja i nadanja*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, SeConS Grupa za razvojnu inicijativu.